

LIDT OM LYKKESHOLMS FÆSTERE

Af *Birger Isaksen.*

I Ellested sogn (Vindinge herred, Svendborg amt) ligger herregården Lykkesholm. Hvornår denne gård er opført, vides ikke med sikkerhed; men det betyder kun også mindre i denne forbindelse. Hvad der i det følgende skal berettes, er nemlig ikke om gården, men om dens fæstere i tiden før og umiddelbart efter stavnsbåndets ophævelse den 20. juni 1788.

Ifølge de gamle fæsteprotokoller, som opbevares i Lykkesholms arkiv, og af hvilke der her skal gøres uddrag til belysning af de kår, hvorunder det 18. århundredes fæstere levede, havde fæstebonden under Lykkesholm det ikke værre, men heller ikke meget bedre end hans standsfæller i andre egne af landet.

Når en bonde overtog en fæstegård, var den som regel meget brøstfældig. Gang på gang står der i fæsteprotokollen for 1715—1773, at „gårdens bygninger ikkun er i mådelig stand“. Ikke sjældent, som f. eks. da Hans Nielsen den 3. januar 1765 fæster Anders Andersens gård i Kullerup, må Lykkesholms ejer derfor love at sætte stuehuset i stand og at give den nye fæster fornødent egetømmer til ladebygningernes reparation. Men de omkostninger, der bliver ved den sidstnævnte istandsættelse, må fæsteren selv udrede.

Overtog en søn sin faders fæstegård, blev det nøje fastsat, hvad han skulde svare til sine forældre og søskende. Om Jacob Andersen Greve, der den 17. januar 1739 fik sin faders gård i Gislev i fæste, hedder det således:

„Til sine forældre skal han afstå 1 td. havre land i hver mark, så og føde dem en ko vinter og sommer, ligeledes et bæst og tre får, så og levere sine forældre 4 læs tørv, da de nyder de værelser, hvor ? er udi, tillige med en seng, en gryde, en gås og et svin, hvilket overskrevne, som min fader får, skal deles efter min faders og moders død, imellem mine søskende og mig. Og som mine søskende ikke noget af mine forældre har nydet, så forpligter jeg mig at gøre min søster Kirstens bryllup og dertil bede en snes personer, da hun og straks nyder en kvie 2 år, min broder Christen derimod 1 føl og min broder Niels 1 kvie 2 år gl.“

Når en bonde blev fæster under Lykkesholm, havde han i det hele mange forpligtelser. Han skulle således hvert år svare landgilde, hvis størrelse afhang af gårdens hartkorn. Havde han i hartkorn f. eks. 3 td. 6 skp. 2 fj. 1 alb., blev hans landgilde (i 1763) 1 td. 4 skp. byg + 1 td. 2 skp. havre + $\frac{1}{2}$ otting smør + $\frac{1}{2}$ lam + $\frac{1}{2}$ gås + 1 høne + 5 mark. Var gårdens hartkorn 7 td. 5 skp. 2 fj. $\frac{1}{11}$ alb., skulle han (på samme tid) udrede: 5 td. 5 skp. byg + 2 td. havre + 1 ott. 7 pd. smør + 2 gæs + 7 rdl. 5 skl.

Dertil kom så, at fæstebonden måtte forpligte sig til at gøre hoveri på Lykkesholm, ligesom han også måtte gå ind på at forrette ægtkørsel (bortkørsel af kornet fra Lykkesholm) til en af købstæderne Odense, Svendborg eller Nyborg. Både hoveri og ægtkørsel afhang af hans fæstegårds størrelse. Med hensyn til hoveri gjorde dog det forhold sig gældende, at så godt som ingen, der var fæster under Lykkesholm, slap fri for at gøre nogle dages arbejde for herremanden. Om Johan Henrich Jensen, der den 26. decbr. 1745 fæstede et jordløst hus i Lindeskov, hedder det således i fæsteprotokollen, at han skal forpligte sig til forrette „høstdage og villighedsdage, som de andre husmænd her på godset, uvægerlig og upåklagelig“.

Af Lykkesholms fæstere har sikkert smedene og møllerne haft de bedste kår. Smeden var i det hele en anset mand; men han var jo også uundværlig. Skifteforretninger viser, at han var blandt de mest vel-

havende. Han skal, hedder det i smed Jens Pedersens fæsteoverenskomst af 28. septbr. 1765, forrette „bøndernes smedearbejde, således som han for Gud og hver mand agter at forsvare og bekendt vil være“. Senere, efter udskiftning, hedder det i Kullerup-smedens fæstebreve, at han som verdelag for sit arbejde skal have sin jordlod pløjet og harvet af byens gårdmænd mod at give dem kosten i den tid, arbejdet står på.

I øvrigt kunne der også blive forlangt hoveri af smeden; men nogen synderlig stor byrde for ham har dette dog ikke kunnet være. Smedesvend Erik Nielsen, der den 22. oktober 1736 fæster det hus med smedie, som Daniel Oldendorff sidst har beboet, kan således nøjes med at forrette 2 à 3 høst- eller fiskedage.

Hvad angår mølleren, da havde også denne mand visse forpligtelser. Johan Jørgen Graf af Odense, der den 16. april 1744 havde fæstet Ny Mølle (hartkorn: 4 td. 2 skp. 3 fj.. 2 alb.) skal i indfæstning udrede 200 rdl. og i årlig afgift 40 rdl. „Desuden,“ hedder det i fæsteprotokollen, „nyder den gamle møllerenke den årlige afgift, efter de forrige skiftebreve, så længe hun lever, og han møllen beboer.“

Men mølleren, der i Gislev-Ellesteds fattigprotokol¹⁾ for 1741—60 er opført for et bidrag på 5 mark til de fattige i sognet, har dog haft ganske gode kår at leve under. Ved overtagelsen af Ny Mølle fik han 68 rdl. til heste, samt „en bøg til stade træ på 6 à 8 læs. Desuden skal han årligt have en bøg på 4 læs. Endvidere lover Lykkesholms ejer (Lente-Adeler), at han vil „lade vejen fra Kiils hus til Ny Mølle på banken reparere i år ved Lindeskovs mænd. Ligeledes tilstår jeg og at måtte bruge ålekurve ved sin bagsluse, men med alt det øvrige fiskeri må han ej metere sig.“

„Skulle,“ hedder det videre i fæsteprotokollen, „de af Lykkesholms bønder, som er lagt til Ny Mølle, ikke ville lade deres korn male, da skal det, når der over klages blive remideret, så som de ej må høre til andre møller.“

„I henseende,“ hedder det til slut, „at mølleren Johan Jørgen

indlader sig i ægteskab med husholdersken her på gården, Helvig Marie Fisker, så bliver afgiften, så længe han lever, modereret til 33 rdl. 2 mark; og desuden tillades det at i fald de om et par år skulle blive sindet at kvittere møllen, da når som helst de leverer den fra sig på den måde, som de har annammet den i alle måder efter ovenstående, da måtte de kvittere og nyde tilbage det halve af deres fæste, som er 100 rdl.“

Også Christian August Møller, Gamle Mølle, der skulle male alt det korn, som kom fra Lykkesholm, og i landgilde svare 33 rdl. 2 mark, havde efter den tids forhold ret gode kår. Af fæsteprotokollen (14. april 1765) fremgår det, at „mølleren får græsset i gårdens løkker frit årlig 2 bæster, 4 køer og 12 får, desuden nyder han årlig frit og uden betaling 6 bønder læs brænde og 2 spader tørv, hver spade med en mand at skære.“

„Desuden,“ hedder det til sidst, „er vi og således akkorderet, at alle de børn, som bemeldte Christian August Møller kunne avle der på stedet, skal af mig og mine arvinger eller efterkommere blive meddelt *frihedspas*, når forlanges, og det uden nogen betaling derfor at give, ligesom og de karle og drenge, som han fra andre steder måtte antage i sin tjeneste skal og af mig og mine efterkommere nyde deres pas her fra godset uden nogen betaling samt og at være *fri for udskrivning* her fra godset 1. marts 1768.“

Men bortset fra smeden og mølleren levede Lykkesholms fæstere i det hele i meget trange kår. Gårdens bygninger var som oftest brøstfældige, og besætningen var lille, navnlig efter kvægpesten i årene 1745—47 (under hvilken der alene i tiden fra $\frac{1}{10}$ — $\frac{3}{12}$ 1745 døde 103 dyr på Lykkesholms bøndergods²). Det kan således anføres, at da conferentsråd Adeler til Lykkesholm tillige med Hans Jensen og Anders Andersen, begge af Kullerup by, den 30. januar 1750 indfandt sig hos Maren Laursdatter for at registrere boet efter Hans Andersen, der var død den 29. januar, var der af kvægbesætning på gården kun „2 kalve, 1 lejeko, som tilhører Jacob Møller udi Kielse Mølle, 1 ditto, som tilhører børnene og 1 kvie.“³) Ind-

tægterne var da kun små. Gang på gang står der da også i fæsteprotokollen om en bonde, at han „formedelst armod og fattigdom“ har afstået sin gård.

For en enke med en flok børn var der selvsagt alt andet end lyse udsigter. Hun havde, hvis hun i det hele taget vilde blive på gården, ingen anden udvej end at gifte sig påny. Men som regel var der da også en ungkarl, som var villig til at ægte hende. Fæsteprotokollen meddeler således af og til: „Den nye fæster ægter enken på stedet.“

Det skal dog i denne sammenhæng understreges, at herremanden i sådanne tilfælde udviste et humant og kristeligt sindelag. Over for den nye fæster, Lars Hansen fra Kullerup, der den 29. juli 1748 overtager afdøde Peder Hansens gård i Fjellerup, betones det således, „at der på stedet findes en del uopfødte børn, som han nu straks antager og opdrager det bedste og skikkeligste ham muligt er og drager al mulig og faderlig omsorg for dem, at de udi levestod og lærdom etc. kristelig bliver fremdragne . . .“

Men hvorom alting er, så havde fæstebønderne under Lykkesholm i det hele en streng og glædesløs tid under stavnsbåndet, idet hoveriet på herregårdsmarken i ikke ringe grad hindrede dem i at passe deres egen bedrift. Ganske vist søgte Struensee ved en forordning af 20. februar 1771 at indskrænke hoveriet; men under Guldberg kom hoveriet igen i den gamle gænge, idet en forordning af 12. august 1773 tillod godsejerne at tage så meget hoveri til deres gårdes drift, som disse behøvede, uden noget hensyn til bønderne.

Så blev stavnsbåndet ophævet i 1788. Nu indvarsledes en ny tid også for Lykkesholms fæstebønder, idet de i de kommende år fik deres jorder udskiftet. Således blev Lindeskov by udskiftet i sommeren 1790, og 1794 udskiftedes Kullerup bys jorder, og hver af byens 10 gårde fik, ifølge P. Lindegaard⁴), tildelt sine jorder på to steder.

Men udflytningen var godsets bønder dog ikke alle lige glade for. Der var jo også udgifter forbundet med at få gårdene flyttet

ud, så de kom til at ligge midt i markerne. Men på dette punkt viste kancelliråd Lindegaard forståelse af bøndernes vanskeligheder. Den 27. august 1803 gav han således løfte om, at han i 1804 ville levere træ og udrede 400 rdl. til 4 gårde, som skulle udflyttes, og som var beboet af fæsterne Peder Eriksen, Niels Jensen smed, Niels Jensens enke og Lars Nielsen.

Gårdene skulle — blev det fastsat — opføres efter følgende mål:

11 fag stuehus med 10 al. bjælker og 8 al. spær, 35 fag lade og fæhus, nemlig portlænger til 19 fag og sidefløjene hver 8 fag på 9 al. bjælker og 7 al. spær.⁵⁾

Iøvrigt kunne det ikke undgås, at der nu og da kom en kurve på tråden. Da Ib Christoffersens, Knud Madsens og Søren Clausens gårde i 1805 skulle udflyttes, fremstod således Lykkesholms fæsteres smede, Jørgen Andersen og Rasmus Hansen, på Lykkesholm og forklarede:

„Under 8. juni 1791 var imellem de 16 gårde og de tvende smede indgået akkord for dem og deres efterkommere, at smeden i hver af byens marker, som er 7 i tallet, nyde gavn af 2 td. rugland, og i mosen i sønder tager hver et engmål på 1 læs hø og et skovmål på 12(?) læs gærdsel, fri græsning til 3 køer og 1 bæst i deres kohauge og tvende høveder på fælleden, 1 skp. rug og 1 skp. byg årlig af hver mand.“

Koncelliråd Lindegaard erklærede, at han ikke kunne gøre andet for smedene, end hvad han havde gjort, nemlig at tillægge hver en jordlod.

Iøvrigt blev det påbudt smedene, at de måtte henvende sig til de 16 gårdmænd, da denne sag i det hele var kommissionen uvedkommende.⁶⁾

Men nu hoveriet? Ja, 1791 kom der en forordning, der påbød, at der skulle bringes hoveriforordninger eller overenskomster i stand mellem godsejerne og deres bønder. Betydningen af denne forordning var den, at det nu i indgåede overenskomster blev bestemt, hvor meget hoveri hver enkelt bonde var pligtig til at yde. Men til

trods for dette fremskridt var hoveriet dog stadig en tung byrde for Lykkesholms 44 hoverigørende bønder. Det fremgår kun alt for tydeligt af den overenskomst⁷⁾, der den 12. marts 1792 blev indgået mellem dem og kancelliråd S. Lindegaard.

Ifølge denne overenskomst var Lykkesholm fæstebønder pligtige til hver at forrette 18 spanddage, når godsets marker skulle pløjes og harves.

I høstens tid havde de pligt til at hjælpe til både med at høste og opbinde kornet, samt køre det ind. Navnlig høsten var en streng tid for bønderne, da enhver af dem var sat til 24 gangdage og 4 spanddage. I våde år måtte de desuden forrette 8 gangdage, når kornet skulle flyttes.

Fremdeles var bønderne pligtige til at køre gødningen fra gården til marken. „Der regnes,“ hedder det i overenskomsten, „med 8 dage med 2 vogne fra hver mand daglig samt en karl til at læsse. Det udgør 16 spanddage og 8 gangdage. Hver vogn skulle køre 12 læs daglig.“

Men hermed havde bonden dog ikke gjort sin pligt. I overenskomsten står der: „Til at sprede gødningen om efteråret, førend rugen sås, forlanges af hver gård 4 dage med 2 vogne samt en karl til at læsse og et bud til at sprede gødningen. Det bliver 8 spanddage og 8 gangdage.“

Endvidere var der tærskningen, der ikke var noget ubetydeligt arbejde for fæstebønderne, idet den skulle udføres af 1 mand 3 dage ugentlig fra midt i september til maj og var beregnet til 96 gangdage. Og umiddelbart efter tærskningen var der arbejdet med at rense kornet og bære det på lofterne, som i overenskomsten var beregnet til 20 gangdage af hver gård.

Ud over disse arbejder var der adskilligt andet hoveri, som påhvilede fæstebonden under Lykkesholm. Han havde således pligt til skovning og til at save og kløve brænde, ligesom han også skulle hjælpe til i gårdens tørvemoser. Endvidere skulle han hugge gærdsel og udføre forskellige andre arbejder, f. eks. hente kalk, mursten

og tømmer, når der skulle foretages reparationer på slottet eller avlsbygningerne.

Men ud over hoveriet, der for et år beløb sig til ialt $89\frac{2}{3}$ spandage og 258 gangdage, havde bonden andre pligter, som også kunne være til gene for ham. Kancelliråd Lindegaard minder ham således om:

a) alle rejser til kgl. tjeneste, b) kirkers og skolers reparation, c) landevejes reparation, d) den allernådigst befalede assistance ved klapjagt efter ræve, e) øvrighedens cirkulærens befordring, f) den hjælp, en bys beboere eller enkelt mand kan behøve af de andre ved åers oprensning, grøfters kastning, mosers udgravning i deres marker, gårdes og huses udflytning og opbyggelse i påkommende ulykkelige tilfælde, hvilket ikke er hoveri til gården, men enten allernådigst befalet, eller til bondens partikulære nytte, g) deres landgilde og lånekorns bortførelse, som loven tillader, h) i al fald ulykkelige tilfælde skulle ramme hovedgården, vil det påligge bønderne at assistere med håndlangingen ved dens opbyggelse.

Kancelliråd Lindegård skriver til slut, at bøndernes vel stedse har været hans fornemste bestræbelse, og han anfører i denne forbindelse, at han har ladet de 16 i Gislev og Holme værende gårde udskifte af fællesskabet og givet hver mand et lispund kløverfrø for at „opmuntre til denne nyttige avl“. Desuden, tilføjer han, „har bønderne i tilfælde af fodertrang erholdt en betydelig del halm her ved gården.“

Utvivlsomt har det høje herskab på Lykkesholm nu og da rakt bønderne en hjælpende hånd. Men hoveripligten havde de stadig hængende over hovedet, idet hoveriet først blev afløst i 1842. Endvidere gik det kun langsomt for Lykkesholms fæstere med at blive selvejere. Endnu ved udgangen af 1841 var der, iflg. „Gislev-Ellested Sogneforstanderskabs Forhandlingsprotokol 1842—95“⁸⁾ ingen selvejere i Ellested sogn. Fremdeles blev det efter midten af det 19. århundrede mere og mere almindeligt, at godsejeren bortlejede sine huse med jord på de vilkår, at husmanden kunne komme til at for-

lade det lejede med kort varsel. Da min morfader, Jørgen Hansen, Sandager, i 1892 lejede fæstehuset, matr. nr. 15 a i Kullerup by, blev det således i kontrakten⁹⁾ fastsat, at hofjægermester Lindegaard med et halvt års varsel kunne opsiges ham til flytning. Endvidere, at Jørgen Hansen i årlig afgift skal svare 40 kr., udrede alle skatter på ejendommen, anskaffe de fornødne brandredskaber, vedligeholde hegnene om det lejede og lade ejeren få jagten.

Ja, afhængighedsforholdet til Lykkesholms ejer var for alvor trykkende både for gårdmænd og husmænd i Ellested sogn. Men omsider brast de snærende bånd: bønderne blev selvejere. Og som sådanne viste de tilfulde, at de kunne magte de nye opgaver, der blev lagt hen til dem.

NOTER

- 1) I Landsarkivet, Odense.
- 2) Se Philip Hansen: „Kvægpesten paa Fyn 1745—47.“
- 3) Lykkesholms skifteprotokol 1722—54, I, s. 434, Landsarkivet, Odense.
- 4) Historiske Meddelelser over Lykkesholm, 1910.
- 5) Orig. i Landsarkivet, Odense.
- 6) Orig. i Landsarkivet, Odense.
- 7) I Landsarkivet, Odense.
- 8) I Gislev sognearkiv.
- 9) Nu hos forf. af nærværende artikel.